

šega naroda v svetu, bogata pa tudi po moralnem zgledu pokončne in neizčrpno delavne osebnosti, ki bi bila lahko ustvarila mnogo več, če ne bi bila utesnjena v omejeno, ozko okolje. Njegova dediščina je dragocena vprav zato, ker je bil pred svojim časom, ko je bil pri nas polfevdalni patriarhalizem še tako trden. „Bil je odločen bojevnik brez malenkosti in osebnosti, optimist, ki vidi bodočnost naprej in jo zavestno pospešuje. Slovenski narod, v prvi vrsti njegovo kmečko delavsko ljudstvo, ga more šteti z vso upravičenostjo med svoje največje sinove.“ Tako je zapisal o njem dr. Lončar v osmrtnici (Sodobnost 1955, str. 200) in ta sodba bo obstala. Ali se ne mora krepiti naša vera v bodočnost in v preobrazbo slovenskega naroda, vera, ki jo tu in tam lahko nagriže klavrnost našega stanja, v katerem so mnoga pravilna in plemenita prizadevanja še obsojena na začasne neuspehe ali le majhne uspehe, ob zgledu, ki nam ga nudi Tuma s svojim življenjem in delom? Če hočemo naprej, moramo k delu vseh tistih mislecev, ki so razvijali slovensko življenje naprej in na katere smo lahko ponosni, dati tudi Tumovo delo.

Kronika

Nekaj besed k pravdi o starih Slovanih

A. Poljanec

I.

V svojem članku „Znanost in politika“, ki je izšel v 7–8. številu letošnje „Sodobnosti“, sem skušal osvetliti vprašanje o razmerju med znanostjo in politiko. Ob tej priliki sem mimogrede omenil tudi znano pravdo o starih Slovanih, v kateri nastopata kot glavna nasprotnika dva slovenska zgodovinarja, Hauptmann in Mal.

Letos je Mal izdal knjigo „Probleme aus der Frühgeschichte der Slowenen“, ki naj bi tvorila nekak povzetek vse dosedanje polemike. Obširna ocena tega dela, ki jo je v „Času“ napisal Grafenauer, je izzvala kratko, toda precej ostro polemiko v dnevnem časopisu.

V čem je prav za prav bistvo tega prerekanja med obema zgodovinarjema, ki se vleče že od prvih povojnih let sem in v katerem sta oba znanstvenika razpoložljive vire že tako izčrpala, da vse njuno dokazovanje večkrat ustvarja dojem ponavljanja? Ali gre res zgolj za sporna vprašanja, o katerih naj se diskusija prepusti „prizadetim strokovnjakom“, kakor pravi Grivec in kakor za njim ponavlja Mal? Morda gre tu še za vprašanja, o katerih je prav malo verjetno, da bi jih „prizadeti strokovnjaki“ (to se pravi, naše uradno zgodovinopisje) sploh mogli zadovoljivo rešiti. Mislim, da so tu vsaj posredno prizadeta tudi vprašanja naše slovenske sedanosti in bodočnosti.

Že v zgoraj omenjeni razpravi sem vso to pravdo o slovenski preteklosti opredelil kot „prenašanje sodobne politike v preteklost“, kot „precej jasen odraz važnega načelnega vprašanja o sposobnosti ali nesposobnosti Slovencev za samostojno politično življenje“. Mal trdi, da so predniki Slovencev prišli v svojo novo domovino kot svobodni ljudje in so znali svoje svoboščine uveljavljati prav do konca srednjega veka; Hauptmann pa nasprotno trdi, da so bili Slovani zaradi neugodnega zemljepisnega položaja svoje pradomovine izpostavljeni stalnim napadom tujih ljudstev in da so pod njihovim jarmom izgubili vsak smisel za državotvorno dejavnost; tudi Slovenci so po tej teoriji prišli v alpske predele

kot obrski podložniki in so v tem položaju ostali, čeprav so se gospodarji menjavali. Državotvorni element na Slovenskem je bil tujec: Obri, Hrvati, Franki itd.

Vprašanje staroslovanske in staroslovenske „svobode“ in „nesvobode“ nikakor ni izvirno slovensko vprašanje. To vprašanje ima svojo zgodovino, ki sega najmanj dvesto let nazaj. Že pri Komenskem in Herderju, zlasti pa še pri slovanskih romantikih 19. stoletja, srečamo idejo o tako imenovani „golobji naravi“ Slovanov. Ta teorija je bila del splošne težnje po idealizaciji prirodnih, zlasti agrarnih ljudstev, težnja, ki se je rodila v boju s protislovji fevdalnega družbenega reda in z nasiljem absolutistične države. V prvi polovici 19. stoletja, v dobi revolucionarnega vrenja, srečamo to idejo tudi še v drugi obliki: napredna nemška buržuazija jo postavlja nasproti agrarnim in reakcionarnim slovanskim narodom kot idejo o manjvrednosti Slovanov. Pozneje ta ideja postane in ostane sestavni del zgodovinskih teorij nemškega imperializma. Kolikor je ideja o „golobji naravi“ životarila tudi še pri Slovanih, je bila predvsem izraz nemoči pred nacionalnim zatiralcem.

Kolikor bolj zrelo je postajalo meščanstvo slovanskih narodov in kolikor odločnejši je postajal boj teh narodov za svobodo in enakopravnost, toliko manj so mogle slovanske zgodovinarje zadovoljiti take in podobne teorije. Potrebovali so zgodovinsko teorijo, ki bo slovanske narode v njihovem boju za enakopravnost podpirala. V virih in izročilih so za te svoje težnje prav gotovo našli najmanj toliko oporišč, kakor so jih za svoje manjvrednostne teorije našli njihovi nasprotniki.

Ta kratki pregled razvoja slovanskega zgodovinoписа nam spet priča, kako je šla znanstvena dejavnost vzporedno s političnim razvojem. Še bolj nam bo pa to postalo jasno, če se vrnemo k sporu med Hauptmannom in Malom.

Leta 1915. je Hauptmann napisal razpravo „Politische Umwälzungen unter den Slowenen vom Ende des 6. bis zur Mitte des 9. Jahrhunderts“, v kateri med drugim trdi, da je bila karantanska država plod državotvornega duha hrvatskega plemena, ki je neki prodrlo na Koroško in se tam uveljavilo kot vladajoča družbena plast „kosezov“. Mal je v članku „K poglavju starejše zgodovine Slovencev“ (Čas, 1916) Hauptmannove teze podpiral. Nagibe, ki so ga pri tem vodili, nam naj jasneje razodevajo njegove lastne besede: „Spis, ki poudarja za preteklost držav-nopolitično skupnost Hrvatov in Slovencev, mi je namreč hodil takrat jako prav, ker so Nemci trdovratno trdili, da nimamo nič skupnega z ostalimi Slovani... Za pripravo terena majski deklaraciji je bilo to potrebno in v enakem silobranskem položaju, kot smo bili Slovenci med svetovno vojno, bi tudi vprihodnjič — kljub notranjim pomislekom — vedno zopet kaj takega zagrešil“ (prim. Malovo razpravo „Epilog k staroslovenski svobodi“, Čas 1923, str. 336). Zares čudna usluga narodni stvari in znanstveni misli, če se moramo pri tem opirati na dokazovanja, glede katerih imamo sami notranje pomisleke!

V razpravi „Priroda in zgodovina v razvoju Jugoslavije“, ki je leta 1922. izšla v posebni številki ljubljanske „Njive“, je Hauptmann iznova, tokrat v zelo zgoščenih oblikih, podal svoje naziranje o slovanski in južnoslovanski preteklosti. Zadnji smisel vse razprave je Hauptmann izrazil v zaključku, da Balkana „ne bodo rešili nikdar trije narodi, ampak le eden, kateremu bo moral dati Srb je-klenost svojega kolonialnega tipa, Slovenec solidnost notranje uprave in Hrvat blesteči čar aristokratske kulture“. Ta zaključek, ki je značilen za splošno miselnost slovenskega liberalca tistih let, je „Jutro“ hvalilo kot priznanje jugoslovanski unitaristični ideji.

Malu Hauptmannove koncepcije to pot niso več hodile prav. V razpravi „Nova pota slovenske historiografije?“ (Čas, 1923) je ostro kritiziral Hauptmannovo „suženjsko teorijo“. Ta Malova kritika vsebuje nekaj popolnoma točnih ugotovitev o političnem smislu Hauptmannovih zaključkov, s katerimi hoče Slovencem „odrekati vsake druge državniške zmožnosti, prisodivši jim vlogo zvesto vdanih in pokornih vršiteljev volje državnih krmilarjev“.

Ne smemo pozabiti, da je Mal napisal te krepke besede v dobi naraščajočega proticentralističnega razpoloženja v slovenskem ljudstvu, v dobi bojov z Orjuno, skratka, v dobi, ko je splošni pritisk množic pognal eno izmed obeh starih slovenskih meščanskih strank v avtonomizem in protihegemonistično opozicijo, medtem ko je druga meščanska stranka lahko uveljavljala svojo oblast na Slovenskem le s tesno naslonitvijo na centralistični režim. Oba zgodovinarja sta potemtakem zgodovinopisju tolmačila smeri svojih strank.

Kasnejša dela obeh zgodovinarjev, ne izvemši zadnjo Malovo knjigo, niso mimo nekaterih nebitvenih modifikacij te ali one prvotne teze prinesla nobenih pomembnejših izsledkov. Politična ost polemike je povsem otopela, ko je postal za obe tradicionalni slovenski stranki boj med avtonomizmom in centralizmom samo še teoretično vprašanje, medtem ko sta se praktično obe — zdaj ena zdaj druga — vedli v smislu pravkar citiranih Malovih očitkov Hauptmannu.

II.

Morda ne bo odveč, če zdaj kolikor moči kratko odgovorimo na vprašanje: kako gleda na take in podobne probleme sodobna napredna teorija o družbenem razvoju? Zlasti pa je važno vprašanje, kaj ta teorija sodi o državotvornih sposobnostih posameznih narodov.

Državotvornost je sposobnost ljudstva ali naroda oblikovati svojo lastno narodno državo ali pa da se v državni zvezi z drugimi narodi zna uveljavljati kot enakovreden in enakopraven činitelj. Menda ni treba posebej dokazovati, da je pojem državotvornosti neločljiv od pojma države. Država pa ni niti proizvod nekega apriornega državotvornega duha niti zemljepisnega okolja, niti ni za njen nastanek bistveno podjarmljenje enega ljudstva po drugem. Država nastane šele tedaj, ko družba doseže neko določeno razvojno stopnjo. V svojem članku „Od plemena do naroda“ (prim. 2. šte. letošnje „Sodobnosti“) sem dejal, da je država zrastle iz notranjega razkrajanja starih rodov, bratstev in plemen, iz njihovega razpadanja na nasprotujoče si razrede. Razredno družbo pa so rodili v glavnem tile činitelji: prehod najvažnejših proizvodnih sredstev v zasebno lastnino je na tisti stopnji omogočil večjo produktivnost dela; proizvod neposrednega producenta je presegal njegove vsakdanje potrebe, ta odvišni proizvod pa je praktično dopuščal obstoj plasti, ki v produkciji ni bila več neposredno udeležena. Engels vidi v nastanku države priznanje, da se je družba zapletla v nerešljiva notranja protislovja in da je postala potrebna sila, ki navidez stoji nad družbo in ki naj nasprotja potlači ter jih drži v mejah „reda“. To silo predstavlja posebna plast ljudi, stoječa izven produkcijskega procesa, v katere rokah se osredotoči tako imenovana javna oblast. Razkroj starih krvnih in plemenskih vezi se očituje v razdelitvi državljanov po ozemlju. Javna oblast, teritorialna razdelitev državljanov in javne dajatve, davki, to so tri obeležja države, ki jih prejšnja plemenska družba ni poznala.

O državi na sploh in o državotvornosti tega ali onega ljudstva posebej lahko govorimo šele tedaj, ko je razkrajevalni proces stare plemenske družbe že tako napredoval, da so bili ustvarjeni vsi zgoraj omenjeni pogoji za nastop razredne družbe.

Ali moremo o Slovanih ob njihovem vstopu v zgodovino govoriti, da so bili v tem smislu državotvorni? Ne, viri iz tistih časov nam pričajo, da je tedaj pri Slovanih vladala izrazita plemenska družbena organizacija, ki jo je Prokopij imenoval „demokracijo“ in kar so drugi potem tolmačili z „anarhijo“. Ta družbena organizacija se je očitovala tudi v njihovem značaju in navadah, kakor nam jih podajajo viri. Če Slovani tedaj na primer še niso poznali suženjstva, potem tega ne gre pripisovati pomanjkanju „gosposkega čustva“, kakor jim ga je leta 1923. očital Hauptmann, marveč kratko in malo dejstvu, da pri njih za nastanek suženjstva še niso bili dani potrebni pogoji. Niederle ima popolnoma prav, ko pravi, da so imeli Slovani pač svojstva vseh ostalih indoevropskih barbarov na enaki družbeni stopnji. Tudi o njihovem podrejenem položaju nasproti uraloaltajskim plemenom, o katerih toliko govorijo pristaši „suženjske teorije“, moramo resno podvomiti, če upoštevamo dejstvo, ki ga navaja znani sovjetski zgodovinar Pokrovskij, govoreč o oblikovanju ruskega naroda: „Ruski narod se je oblikoval iz zelo različnih plemen, ki so živela v ruski ravnini, toda slovansko pleme se je izkazalo kot najbolj kulturno in najsilnejše med njimi — zato je tudi vsem drugim vsililo svoj jezik“ („Russkaja istorija“, str. 17—18). V tej oceni vloge Slovanov se strinjajo s Pokrovskim tudi drugi sovjetski zgodovinarji, med njimi znani avtor „Kratkega kurza zgodovine SSSR“, profesor Šestakov.

Ne bom se spuščal v razmotrivanja, kakšno je bilo razmerje alpskih Slovanov do Obrov, čeprav dopuščam možnost vodilne vloge Obrov v toku preseljevanja slovanskih plemen na jugozahod. Zdi se mi, da je za presojanje takih razmerij in njihovih posledic zelo važna analiza splošne ravni socialnega in ekonomskega razvoja podjarmljevalca in podjarmljenca. V tej zvezi bi opozoril samo na Plehanovljevo misel, ki je brez dvoma važna za razumevanje vse kasnejše zgodovine Obrov in Slovanov. Plehanov pravi nekje: „Napredek v ekonomskem razvoju, ki bistveno vpliva na značaj danega ljudstva, včasih v toliki meri zmanjša njegovo bojevitost, da to ljudstvo ni sposobno, kljubovati v ekonomskem pogledu dosti bolj zaostalemu, zato pa vojne bolj vajenemu sovražniku“, toda „celo v takih primerih se ekonomsko zaostali za v o j e v a l c i počasi popolnoma podredijo vplivu v ekonomskem pogledu bolj razvitega p o d j a r m l j e n e g a ljudstva“.

Niti Obri niti Slovani niso bili v času svojih skupnih pohodov državotvoren element, to se pravi, plemenski red je bil v njihovi družbeni organizaciji še tako zakoreninjen, da se elementi vladajočega razreda še niso mogli toliko razviti, da bi postali nosilci državne misli. Nastop Obrov in njihov nestanek iz zgodovine ljudstev pa nam slejkoprej pričata o njihovi kulturni inferiornosti v odnosu do Slovanov.

Povsem drugačnega značaja je bil stik alpskih Slovanov z Bavarci, Franki in Furlani. Pri Germanih je bil državotvorni element, ki ga v fevdalizmu predstavlja vladajoči fevdalni razred, že povsem izoblikovan, medtem ko se je pri alpskih Slovanih šele oblikoval in dosegel najvišjo stopnjo razvoja pri Karantancih. Morebitna intervencija hrvatskih „državotvorcev“, ki naj bi po nekaterih hipotezah igrali v Karantaniji podobno vlogo kakor Varjagi na Ruskem, je samonikli proces razkrajanja plemenske ureditve pri karantanskih Slovanih lahko samo pospešila, ni ga pa mogla povzročiti.

Nesorazmernost v notranjem družbenem razvoju Germanov in alpskih Slovanov je opredelila nadaljnjo usodo Slovencev. Nemci so predstavljali v tej dobi kulturno, gospodarsko in politično višje stoječe ljudstvo, medtem ko so Slovani preživljali vsa tista notranja trenja, ki zmerom spremljajo rojstvo novega družbenega reda. Od tod poročila virov o „kramolah“, notranjih nemirih med karantanskimi Slovani, ki jih Mal navaja v svoji letošnji knjigi. Prav zato se je nemškemu fevdalizmu tako zlahka posrečilo uveljaviti svojo državotvornost na slovenskih tleh.

Na podlagi vseh dosedanjih izvajanj lahko napravim še tale zaključek: če so dani vsi pogoji za nastanek razredne družbe in države, potem kot prva državotvorna sila nastopi vladajoči razred, ki mu država kot ovekovečenje nastalega stanja neposredno služi. Pri tem ni bistveno, ali je vladajoči razred plod samoniklega razvoja ali pa je tujega porekla. Če tvorijo vladajočo družbeno plast tujci, potem mora biti ta plast takisto plod samoniklega notranjega razvoja ljudstva-osvojevalca ali pa morajo biti vsaj pri podjarmljenem ljudstvu dani pogoji za razredno vladavino. Ob tej priliki se mi zdi potrebno pripomniti, da je za presojo sposobnosti in sploh duševnega ustroja slovenskega naroda vse to podrejenega pomena. Slovenski narod v današnjem smislu besede se je oblikoval v toku stoletij in ni istoveten niti z eno od tistih etničnih skupin, ki so se na slovenskem ozemlju dejansko ali pa samo morebiti bojevale za nadvlado. Slovenski narod je proizvod zgodovinskega spajanja različnih etničnih skupin na določeni stopnji družbenega razvoja.

Na vsaki razvojni stopnji razredne družbe se vladajoči razred hkrati postavlja tudi kot državotvorni element. V antični družbi so tvorili tak element lastniki sužnjev; prav tako so bili lastniki sužnjev tudi ruski Varjagi, vendar pa je suženjstvo v srednjem veku le prehodnega pomena, le kratka predstopnja fevdalizma. Nositelj državne misli je bilo v srednjem veku fevdalno plemstvo, kapitalistična država pa ima svojega tvorca v buržoaziji.

Če gledamo na zgodovinski razvoj Slovencev s teh vidikov, moramo reči, da Slovenci do zdaj zares nismo imeli državotvornega elementa, ki bi se kot tak uveljavil. Domače fevdalno plemstvo je že zelo zgodaj izginilo, slovensko meščanstvo pa se je na vseh stopnjah svojega razvoja izkazalo kot jalovo, nesposobno, da bi slovenskemu narodu izbojevalo enakopravnost in svobodo. Vsaka slovenska meščanska stranka je postavljala vprašanje enakopravnosti kot vprašanje kompromisov in kupcij z gospodarjem, ne pa kot vprašanje gibanja slovenskih ljudskih množic. O vzrokih te jalovosti je bilo prav v „Sodobnosti“ že toliko napisanega, da tega poglavja ne mislim iznova načenjati.

Po tej kratki analizi, ki naj predstavlja poizkus tolmačenja davne slovenske preteklosti z vidika sodobnega naprednega naziranja, lahko pravdo o starih Slovencih opredelim tudi takole: Politični smisel polemike med Hauptmannom in Malom je v tem, da je prvi iz jalovosti slovenskega meščanstva skušal izvajati jalovost slovenskih narodnih prizadevanj v preteklosti in sedanjosti, medtem ko drugi skuša z zgodovinskopravnimi argumentacijami jalovost tega meščanstva prikriti.

Vprašanje slovenskega naroda pa ni vprašanje njegovih vrhnjih plasti, marveč stvar najširših množic slovenskega ljudstva. Te množice niso danes temna, v svojih razgledih ozko omejena gmota, ki jo tako imenovane prosvetljene družbene plasti lahko samo vodijo. Meščanstvo danes ne more rešiti nobenega življenjskega vprašanja teh množic več. Zato tudi v nobenem pogledu ne more nastopati nasproti njim kot organizatorski in tvorni element. Meščanska misel je

lahko samo še sterilno usmerjena v preteklost, kamor prav za prav spada tudi že sama s svojimi nosilci vred. Prvič v zgodovini stoji v ospredju slovenskega narodnega življenja razred, ki ni le organizator nove družbe, ni le voditelj širokih množic v boju za vseobči napredek, marveč je hkrati tudi sam del teh množic, del delovnega ljudstva. In v tem je neizčrpnost njegove tvorne sile. Dosedanje vodilne družbene plasti v slovenskem narodu niso bile nikoli v takem razmerju do ostalega ljudstva, zato so reševale vprašanja tega ljudstva samo toliko, kolikor so reševala svoja vprašanja. Za razliko od teh starih družbenih plasti pa nova sila v slovenskem narodu, slovenski delavski razred, ne more dokončno rešiti svojega življenjskega vprašanja, zmagovito izvojevati svojega boja proti sistemu meznega suženjstva, ne da bi hkrati rešila vsa življenjska vprašanja slovenskega delovnega ljudstva. Nihče ni mogel bolje poudariti zgodovinske vloge slovenskega delavstva kakor Cankar, ko je dejal, da „na ramenih delavca-proletarca leži bodočnost slovenskega naroda, naroda-proletarca“.

Slovensko narodno vprašanje je v bistvu vprašanje slovenskega delovnega ljudstva. Zato se slovensko izobraženstvo v svojem boju za enakopravnost svojega naroda lahko usmeri samo po tem realnem dejstvu. S tem ne bo postavilo na trdne temelje samo narodne stvari, marveč se bo na teh temeljih tudi slovenska znanstvena misel dvigala do vse višje stopnje objektivnosti. Delavski razred vidi utemeljitev svojega obstoja v sebi samem, v vlogi, ki jo ima v sodobnem družbenem dogajanju. Zato ideološkim glasnikom tega razreda ni treba gledati na narodovo preteklost tako kakor jim „hodi prav“, marveč lahko z resnično znanstveno kritičnostjo odkrivajo v preteklosti njene posebne razvojne zakonitosti.

Spoznanje, da so vprašanja slovenskega naroda predvsem vprašanja praktične dejavnosti, ki temelji na realnih dejstvih in računa z objektivnimi razvojnimi težnjami sodobne slovenske družbe, ne pomeni pozitivne pridobitve le za našo narodno stvar, marveč za ves nadaljnji razvoj slovenske zgodovinske vede.